

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИК И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ У
КОНТАКТУ: КУЛТУРА СЕЋАЊА

Тематски зборник

Нови Сад, 2026

JEZIK I DRUŠTVENE NAUKE U KONTAKTU: KULTURA SEĆANJA
JEZIK I DRUŠTVENE NAUKE U KONTAKTU: KULTURA SEĆANJA
LANGUAGES AND SOCIAL SCIENCES IN CONTACT: REMEMBRANCE
CULTURE

Уреднице: др Нина Илић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Кристина Пејковић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Маја Босанац, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

Лекторке: др Јована Марчета
мср Сара Здравковић
мср Јована Тодоровић
мср Анђелка Гемовић
мср Драгана Ристић
мср Софија Скубан

Издавач: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

За издавача: проф. др Миливој Алановић

Уређивачки одбор: др Јована Марчета, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Драгана Лазић Стојковић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Наташа Половина, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Горан Рујевић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Селка Садиковић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Милица Лазић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
др Адриана Сото-Короминас, Аутономни универзитет у Барселони
др Ана Боснић, Универзитет у Утрехту
др Дејвид Бојда, Универзитет у Вулверхемпτονу
др Марћин Жешутек, Универзитет у Варшави
др Метју К. Кели, Универзитет Џорџ Мејсон
др Филип Ненадић, Универзитет у Потсдаму
др Тамара Прибишев-Белеслин, Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци
др Драган Партало, Филозофски факултет, Универзитет у

Бањој Луци
др Кристијан Поповић, Филозофски факултет,
Универзитет у Бањој Луци

Рецензенти: проф. др Момир Самарџић, Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду
проф. др Ивана Миловановић, Факултет спорта и
физичког васпитања, Универзитет у Новом Саду
проф. др Розана Морабито, Универзитет у Напуљу
L'Orientale

ISBN: 978-86-6065-972-1

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18832061>

Ова публикација је отвореног приступа који се дистрибуира под условима Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

САДРЖАЈ

Култура сећања у филозофији, језику и књижевности

Marica Rajković Perović

FILOZOFIJA SEĆANJA: NARATIV KAO MESTO SUSRETA PROŠLOG I
MOGUĆEG 15

Tanja Todorović

MEMORY, IMAGINATION, AND THE ABSENT: A PHENOMENOLOGICAL
INSIGHT INTO THE MODES OF REPRODUCTIVE CONSCIOUSNESS IN
HUSSERL 33

Милена М. Стојановић

УДЕО КУЛТУРЕ СЕЋАЊА У КОГНИТИВНОЈ ДЕФИНИЦИЈИ ДВЕЈУ
ЛЕКСЕМА ПОВЕЗАНИХ СУПРОТСТАВЉЕНИМ ИСТОРИЈСКИМ
ПРЕДСТАВАМА..... 45

Nina Ilić, Jovana Marčeta, Kristina Pejković

POJMOVI *KULTURA SEĆANJA* I *KOLEKTIVNO NASILJE* U
ASOCIJATIVNOM POLJU SRPSKOG JEZIKA: STRUKTURALNI,
SOCIOLINGVISTIČKI I KOGNITIVNOLINGVISTIČKI PRISTUP 61

Анђела Т. Станковић

КУЛТУРА СЕЋАЊА: О НАТО БОМБАРДОВАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1999.
ГОДИНЕ НАКОН 25 ГОДИНА – ЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
ДИСКУРСА..... 85

Margareta Vašaragin

SEĆANJE NA UPOTREBU PISAMA U VIŠENACIONALNOJ I
VIŠEKULTURNOJ SREDINI: PRIMER OSNOVNE ŠKOLE U SUBOTICI 99

Маша Љ. Петровић

ЕПИСТОЛАРНА СЕЋАЊА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ: ИЗМЕЂУ
ЕМОТИВНОГ НАРАТИВА И КУЛТУРЕ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА.... 115

Павле З. Зељић	
ЏОЈСОВСКИ КОНЦЕПТ КОЛЕКТИВНЕ ИСТОРИЈЕ У РОМАНИМА <i>ТУТОРИ БОРЕ ЋОСИЋА И ХАЗАРСКИ РЕЧНИК</i> МИЛОРАДА ПАВИЋА.....	131
Анђела Милутиновић	
ПОСТМОДЕРНИ НАРАТИВ О ВИЈЕТНАМСКОМ РАТУ: МЕДИЈСКА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА НАСПРАМ КЊИЖЕВНЕ У ЗБИРЦИ <i>ТЕРЕТ КОЈИ СУ</i> <i>НОСИЛИ</i> ТИМА О'БРАЈАНА	149
Јелена Зеленовић Станић	
ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ И КОМЕНТАРИ ПОСТМОДЕРНЕ КУЛТУРЕ У ДЕЛУ <i>КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА</i> МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	167
Милица Дамјановић	
УЛОГА ИРОНИЈЕ У СЕЋАЊУ НА ХОЛОКАУСТ НА ПРИМЕРУ АУТОБИОГРАФСКОГ ДЕЛА РУТ КЛИГЕР <i>ЖИВЕТИ ДАЉЕ: ЈЕДНА</i> <i>МЛАДОСТ</i>	182
Anđela Ris	
KULTURA SEĆANJA I KOLEKTIVNA TRAUMA: ARGENTINSKO DRUŠTVO U GOTIČKIM HOROR PRIČAMA MARIJANE ENRIKES	197
Александра С. Младеновић	
КУЛТУРА СЕЋАЊА У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ: АНАЛИЗА ПРИСТУПА <i>ДНЕВНИКУ АНЕ ФРАНК</i> У ОСНОВНОШКОЛСКИМ ЧИТАНКАМА.....	213
Марија Митић	
IMAGOTIPСКЕ PREDSTAVE TRIPOLITANIЈЕ I KULTURA SEĆANJA U PISMIMA PAOLA DELA ČELE.....	229
Марио Лигуори	
РЕЦЕПЦИЈА УМБЕРТА ЕКА У ШВЕДСКОЈ ДНЕВНОЈ ШТАМПИ ОД 1960. ДО 1980.....	241

Stefan Janjić

REDUCTIO AD HITLERUM: HISTORICAL ANALOGIES IN SERBIAN
TABLOID REPORTING ON STUDENT PROTESTS..... 257

Игор Стаменовић

СЕЋАЊЕ НА ИЗГУБЉЕНУ ДОМОВИНУ У ЕПИТАФИМА ЧЕТВОРИЦЕ
ГРЧКИХ ИЗБЕГЛИЦА У РИМУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XV И ПРВОЈ
ПОЛОВИНИ
XVI ВЕКА 270

Кристина Јоргић Степановић, Славко Степановић

ТИШИНА КАО СВЕДОЧАНСТВО – РОМСКЕ ЖРТВЕ КРАГУЈЕВАЧКОГ
ОКТОБРА 1941. И ЊИХОВА (НЕ)ВИДЉИВОСТ У КУЛТУРИ СЕЋАЊА 286

Deniz Gürkan

NAÎMÂ'S PERSPECTIVE ON NON-MUSLIMS IN THE OTTOMAN
HISTORIOGRAPHICAL MEMORY 297

Миlena Гостовић

НАЛПОШТЕНИЈИ ЧОВЕК ИМПЕРИЈЕ: КУЛТУРА СЕЋАЊА НА НИШКЕ
ГОДИНЕ МИДХАТ-ПАШЕ (1861–1864)..... 310

Dragana Lazić Stojković

КРИТИКА КУЛТУРЕ ПАМЋЕЊА: ИЗМЕЂУ ДРЖАВНЕ ПОЛИТИКЕ
СЕЋАЊА И КОЛЕКТИВНОГ ПАМЋЕЊА НАРОДА 324

Милица Мољски

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ И КОЛЕКТИВНО СЕЋАЊЕ НА ЗЛОЧИН У
СИРИГУ 1941. ГОДИНЕ 351

Miloš Perović

ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗМ КАО INSTRUMENT RESTAURACIJE
КАПИТАЛИЗМА У POST-SOCIJALISTIČKOM PROSTORU ISTOČNE
EVROPE: SLUČAJ SRBIJE 373

Милана М. Љубичић

РАТ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДЈЕТЕТА: СЈЕЋАЊЕ НА, И СМИСАО
КОЛЕКТИВНОГ И ПОРОДИЧНОГ СТРАДАЊА..... 392

Željka Manić	
KULTURA SEĆANJA U RURALNOM PROSTORU: STUDIJA SLUČAJA BELOBLATSKIH ODONIMA	410
Слободан Антонић	
КУЛТУРА СЕЋАЊА У ИНВЕРЗНОМ НАЦИОНАЛИЗМУ	422
Katarina S. Lazić	
GOLI OTOK – CULTURE OF REMEMBRANCE OR CULTURE OF OBLIVION?	448
Оливера Урошев Палалић	
ЗНАЧАЈ И УГРОЖЕНОСТ ЋИРИЛИЧКОГ ПИСМА КАО ОБЕЛЕЖЈА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И КУЛТУРЕ КОД УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ.....	467
Marija Marković	
PEDAGOGIJA SEĆANJA: IZAZOVI I PRISTUPI U UČENJU O HOLOKAUSTU U SAVREMENOJ ŠKOLI.....	484
Jana Krstić, Simona Bekić, Nevena Grozdanovski	
UDŽBENIK OD NACIONALNOG INTERESA I KULTURA SEĆANJA: EPISTEMOLOŠKI, PEDAGOŠKI I DRUŠTVENI IZAZOVI	497

*Култура сећања у филозофији,
језику и књижевности*

Маша Љ. Петровић¹
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић
ORCID: 0009-0009-3446-5467

821.163.41.09-1Maksimović D.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18836642>
оригинални научни рад

ЕПИСТОЛАРНА СЕЋАЊА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ: ИЗМЕЂУ ЕМОТИВНОГ НАРАТИВА И КУЛТУРЕ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА²

Циљ рада јесте да аналитичко-синтетички приступајући тексту и интерпретирајући садржину писама Десанке Максимовић упућених њеним руским преводитељкама Иди Радвољиној и Олги Кутасовој покажемо како су она истовремено и сведочанство о њеном животу и артефакт историјских сећања на период од 1939. до 1992. године. Стога је прва целина рада у знаку афективног приступа тексту и анализирања начина на који песникиња пише о својим осећањима, а све са намером да се демонстрира да лична сећања постају део ширег културног памћења. Будући да су Десанкина писма и знаковит прилог историји, политици и култури сећања, друга целина окренута је ка проучавању њених сећања на Други светски рат, односно становишта поводом односа српског и хрватског народа и статуса Косова и Метохије. У том делу рада истиче се да су епистоларна сведочанства простор артикулисања трауматичних историјских догађаја, идеолошких превирања, националних питања, а да њихова ауторка активно учествује у формирању културе сећања и колективног идентитета.

Кључне речи: књижевна преписка, Десанка Максимовић, лична сећања, историјска сведочанства, култура сећања, аналитичко-синтетички приступ, афективни приступ

¹masapetrovic01084@gmail.com

²Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-136/2025-03 од 27. 01. 2025. године.

1. Уводна разматрања

Мада су писма уобичајени облик текста, а њихово писање јесте једна од најраспрострањенијих активности у људским друштвима која прелази формалне и неформалне контексте и која подразумева да се широк спектар форми може пронаћи у већини области живота (Barton & Hall 2000), епистоларна грађа је тек скоро постала предмет критичарског интересовања и интерпретирања, доказујући да је плодно тле за различите теоријске приступе (Altman 1982). Чини се да је начин проучавања писама који пружа највише сазнања посматрање писања писма као друштвене праксе, тј. „испитивање текста, учесника, активности и артефакта у њиховим друштвеним контекстима” (Barton & Hall 2000: 1), баш због тога што, попут других врста књижевних објеката и догађаја, она добијају своје потпуно значење и значај када се сместе у културна веровања, вредности и праксе једне друштвене заједнице. Овај приступ дозвољава да се открије колико је писмо као објекат књижевног деловања необично свестран и разноврстан носилац текста, који се може користити за посредовање у широком спектру људских интеракција. На тај начин, писма се изучавају не само као облик интимног биографског документа већ као друштвени дискурс, обликован културним, историјским и идеолошким тенденцијама.

Такође, овакав приступ наглашава колико је писац писама присутан у њима, како кроз употребу деиксе, тако и посредством начина позивања на себе и на подразумеваног читаоца, којег конституише у тексту, односно на простор и време, који су често главни разлог за настајање самог писма и којима се потцртава дистанца између пошиљаоца и прималаца, те којима се призивају два света: овде и сада писца и овде и сада читаоца (в. Barton & Hall 2000: 6). Осим тога, посматрање писма као динамичног простора међусобног обликовања субјективитета и дискурса омогућава истраживање начина на које се унутар епистоларне форме обликују идентитети појединца, друштвене улоге и односи моћи. Писма се тако јављају медијумом који истовремено одражава и конструише друштвену стварност, при чему њихова структура, језик и наративне стратегије пружају увид у норме, очекивања и последице одређеног историјског тренутка. Стога, управо у том споју приватног и јавног, интимног и идеолошког, лежи епистемолошка вредност епистоларне грађе, која представља богат извор за интердисциплинарна проучавања на раскршћу литературе, историје, антропологије и теорије културе.

Имајући то у виду, у раду настојимо да приступимо писмима Десанке Максимовић упућеним њеним руским преводитељкама и блиским

пријатељицама Иди Марковној Радвољиној (1911–2001) и Олги Дмитријевној Кутасовој (1929–2013), сабраним у публикацију *Писма радости и бола* (2025), као културолошки и друштвено одређеним текстуалним формама. Примењујући интердисциплинарну методологију која комбинује аналитичко-синтетички приступ, афективну теорију и студије сећања тј. „скуп теоријско-методолошких приступа који су оријентисани на феномен памћења и заорава као генератора производње рецепцијске културе” (Милосављевић Милић 2018: 9), тежимо ка томе да оцртамо шири друштвено-идеолошки контекст Десанкине преписке. Удружујући интерпретативни, контекстуални, компаративни и афективни приступ, овај рад има циљ да понуди нове увиде у песникињине погледе на свет и да открије мање познате историјске и идеолошке аспекте њеног епистоларног, поетског и прозног стваралаштва, повезујући емотивни наратив, књижевни израз и културно сећање.

2. Емотивни наратив Десанке Максимовић у *Писмима радости и бола*

С обзиром на то да писма функционишу као простор интимне комуникације у којем се доживљаји туге, радости, страха, стрепње и љубави не само наративно артикулишу, већ и афективно преносе, њихово проучавање са аспекта интимног наратива захтева разликовање између емоције као именованог, друштвено препознатог стања и афекта као примарног интензитета искуства, а потом и нужно постављање питања о могућности преноса афекта у наратив. Полазећи од Масумијевог схватања афекта као предјезичког, телесног и аутономног интензитета који претходи емоционалној квалификацији опаженог или доживљеног (Massumi 1995: 88–89), писма се могу читати као сведочанства осећања и унутрашњих стања, те као топије на којима се афективни вишак једним делом наративизује, а другим остаје изван домета језичке артикулације. Та напетост између онога што се може у језику именовати и онога што се само наслућује, односно, како проблематизује Тереза Бренан, оног дела афекта који је могуће транспоновати (*the transmission of affect*) и онога што остаје искључиво у домену осећаја (*feeling*) (Brennan 2004: 23), чини преписку привилегованим дискурсом интима и субјективности. Такође, ова тензиичност нас опомиње да је, да се послужимо парафразаом мисли Иве Андрића, једно осетити, а сасвим друго изразити своје афекте у нефикционалном наративу, какав преписка међу пријатељима јесте.

У том контексту *Писма радости и бола* Десанке Максимовић могу се тумачити као афективни записи у којима интензитет пријатних и трауматичних дешавања у породичном животу претходи њиховом емоционалном именовану. Због тога није неуобичајено што ова преписка обилује подацима из породичног живота и што у њој „читамо о Десанкиној бризи за мајку, сестру и супруга Сергеја [...], као и о одрастању и напредовању сестричине Раде и сестрића Бране. Радвољиној и Кутасовој пише и о болестима својих ближњих (брата, мајке, супруга) и о њиховој смрти” (Шеатовић 2025: 223). Упркос тој садржинској усмерености на породични живот, значај писама се не исцрпљује на нивоу информативне семантичке равни јер наративизовани афект није сводив на значење него на ефекат и међусобни учинак који се размењује између пошиљаоца и примаоца (Massumi 1995: 84). Тај интерперсонални утицај у саопштавању емоције и дељењу афективног интензитета, посебице је изражен захваљујући исповедном тону писама, избору догађаја и афеката, о којима Максимовићева пише Радвољиној и Кутасовој, али и блискости која краси њихов однос и открива један нарочит тип пријатељства, у којем се остварују кључне потребе сваког човека за афекцијом, поверењем и емотивном подршком (Rawlins 2009: 15–18).

У топлој пријатељској атмосфери и сигурности писма, ауторка са својим Рускињама, како им често тепа, дели ставове о љубави и браку са Сергејем Сластиковим. Супротно песмама, приповеткама и романима, тј. њеном фикционалном стваралаштву, она не исказује афективну отвореност у облику снажног, неконтролисаног љубавног интензитета, не тежи стилској обради и естетизацији љубави, већ је, у задатом културном и временском контексту, артикулише као афективну саморегулацију. Интересантно је њено виђење брачне љубави, које подразумева да се чином склапања брака завршава једно раздобље сазревања личности, односно да се: „она прва поетска младост прекине. Буде других радости и задовољстава, али онога птичијег, безбрижног раздобља немамо више” (Максимовић 2025: 51). Ово запажање указује на свесно прихватање ограничења која интимна веза подразумева, али и на потребу да се у наративу афективни токови усмере и стабилизују. Дакле, њено разумевање љубави блиско је процесу који описује Тереза Бренан, процесу у којем субјект ради очувања психичке равнотеже и односа затвара своју афективну пропустљивост (2004: 68–72). Са друге стране, баш као што то чини и Ерих Фром, песникиња прави разлику између „експлозивног доживљаја заљубљивања, с изненадним рушењем баријера које су до тада постојале између двоје људи” (From 2017: 85) и блискости

која подразумева прихватање свих недостатака емотивног партнера. Љубав према супругу се, услед снажне телесне и афективне димензије, у писмима не може непосредно пренети, па је Максимовићева трансформише посредством наративне медијације (Neumann 2008: 337), у којој се спонтани и аутоматски импулси, тешко преводиви у језик, редукују и обликују у стабилан, контролисан дискурс интимности. Такав процес посредовања омогућава јој да се афективни интензитет не укине и да се преобрати у рефлексивно стилизован облик искуства, у којем је љубав истовремено саопштена и задржана унутар граница очувања интимности.

Са својим сарадницама и пријатељицама у писмима разговара о невољама и недаћама, губитку чланова породице и песимистичним мислима које је опседају. У тим записима насталим након смрти блиских особа уочљив је јаз између снажног афективног интензитета туге и његове непотпуне емоционалне артикулације. Десанка не настоји да своју тугу и бол у потпуности објасни или концептуализује, напротив, она више пута, без излишног патоса, признаје немогућност да јасно разлучи шта тачно осећа, што је чест случај у таквим афективним стањима (Frijda 1986: 464). Неразлучивост тмурних и туробних осећања, која није лако дефинисати јер у човековом мозгу „нема јединственог и уједињеног емотивног центра” (Panskepp 2000: 137), указује на присуство афекта као претходнице емоционалне квалификације, никада у целовитости језички обухваћене (Massumi 1995: 87). Стога наратив писама нема функцију у разјашњавању туге и боли, него омогућава њихово трајање у облику подељеног афекта, израженог на следећи начин:

Врло ми је тешко. Нисам веровала да ће ми бити толико болно и несхватљиво што је Сергеја нестало. А смрт Божина нас је дотукла, тим пре што је отишао у њу из једног тешког еуфоричног стања, што нисмо били у стању да га понегујемо, да му укажемо икакву милоту. [...] Тако се нижу несреће за несрећама. Не би требало да ти о њима говорим, али човек има потребу да пред пријатељем отвори срце, да протужи. [...] Живот ће морати потећи неким новим начином. Вероватно ћу у раду лакше га сносити. А сада имам потребу да много ходам, да се дивљачки умарам (Максимовић 2025: 54).

Посебно је значајан сегмент овог одломка где Десанка Максимовић наводи потребу за ходањем и физичким умарањем. У преплету мотива губитка, породичне трагедије и потраге за начином преживљавања бола, тај гест се треба разумети као телесна регулација афекта тј. као преусмеравање афективног интензитета, који не може без остатка бити симболизован, у

динамику тела. Ти редови кореспондирају са Масумијевим становиштем да је афект увек телесан и да се не одвија искључиво у психичкој равни (Massumi 1995: 93), те да ходање не представља бег од туге већ њено афективно регулисање.

За разлику од туге, која се у писмима појављује у виду не сасвим артикулисаног афективног интензитета, страх, тај „амбивалентни феномен, који нам штити голи живот, али га истовремено и загорчава” (Бјелановић 2022: 121), бива чешће рационализован и наративизован. Ова разлика има се интерпретирати кроз дистинкцију између афекта и емоције: док афект делује пре свести, емоција омогућава накнадно објашњење и приписивање узрока (Massumi 2002: 30). Страх се, као емоција, везује за конкретне ситуације и догађаје, здравствено стање Десанкине породице, реакције издавача и читалачке публике на њена нова уметничка остварења и преводе совјетских песникиња, животне околности њених пријатеља и познаника Иве Андрића, Бранка Ћопића и Радована Зоговића, међународне и унутрашње политичке односе у Југославији, док афективна узнемиреност остаје имплицитна. Приметно је да се у писмима мање задржава на дескрипцијама телесних манифестација својих страхова; пажњу заправо посвећује рационализацији емоције и рефлексјама о узроку-изазивачу узнемирености. У том процесу транспоновања емоције страха у наратив песникиња се служи сложеним реторичким обрасцима и наративним техникама које осећано претварају у исказано. Најзаступљенији међу њима јесте аналепса, приповедање прошлих догађаја и стилизовање флешбекова унутар којих се отвара простор за рефлексiju о емоцијама које су тим збивањима проузроковане (Милосављевић Милић 2018: 15).

Аналепса је, судећи на основу Њуманових увида, карактеристичан наративни поступак за *прозу сећања*, жанр под који би се без проблема приватна преписка могла подвести (Neumann 2008: 337). Такво приповедање са собом повлачи употребу метаафективне рефлексije, наративног поступка у којем приповедач критички приступа и процењује своје афекте, емоције и афективне одговоре на одређене догађаје, речи и поступке. Као један од бројних примера може се узети аналепса о страху поводом сусрета са Сергејевом сестром Шуром након његове смрти, који је, будући флешбеком, само повод да Десанка афекте и емоције изазване смрћу супруга рефлектује на друге:

Сусрета са Шуром сам се много бојала. И било је страшно, али смо некако то пребродиле. Брат је брат, али она ипак дуги низ година није га видела,

чак је веровала и да је умро. Сад ми је лакше што сам могла да им помогнем да се понекад сретну (Максимовић 2025: 54).

Наведени одломак из преписке страх приказује као проживљено, телесно и емотивно стање, усмерено ка конкретном догађају, што ствара утисак непосредне искренности, лишене покушаја да се емоција улепша пред другим, пред Идом. Оваква стилска једноставност има снажан ефекат и захваљујући њој стилизација страха остварује форму која је препознатљива, животна и блиска искуству читаоца. Такво обликовање страха у писму чува аутентично сведочанство о унутрашњим реакцијама на губитак, прекид и обнављање односа, на непредвидљиве сусрете у тешким политичким околностима несугласица између Совјетског Савеза и Југославије.

Дакако, транспоноване афеката и емоција у интимни наратив писама не треба читати искључиво као хронику емоционалних стања већ као афективне документе и вредне прилоге прози емоционалних сећања, у којима се интензитети животних дешавања преносе пре него што су стабилизовани у емоционалне категорије. У складу са изложеним теоријским увидима није погрешно нагласити да Десанкини афекти у писмима остају делимично неухватљиви, али да баш тај вишак у односу на наратив чини преписку посебно вредним материјалом за разумевање интимне субјективности еминентне песникиње и начина на који је сопствена пријатна и трауматична осећања проживљавала, делила са пријатељицама и трансформисала кроз писану реч.

3. Историјско-политички наратив сећања у *Писмима радости и бола* Десанке Максимовић

Писма, мада се на први поглед могу разумети као медијум интимне комуникације, представљају много шири и сложенији простор значења. Уколико се примени концепт Гастона Башлара о интерпретативној семантичкој кући као „дијаграму психологије који помаже писцима и песницима у анализи интимности” (Bašlar 2005: 55), писма можемо сагледати као место у којем мисао обитава у приземљу свакодневице, у регистру једноставних, познатих и непосредних речи, али које истовремено поседује дубље, симболички насићене спратове. На овом „приземљу”, кроз спонтану комуникациону лексику, често се ненаметљиво уткају знаковита политичка, историјска и национална питања. Она не улазе у писмо као експлицитни програм тј. писмо не постаје наратив са тезом, већ као део интимне меморијске структуре пошиљаоца и примаоца, где приватна сећања

и колективне историјске трауме проналазе свој језички и наративни израз. Десанкина комуникативна и биографска сећања, како Јан Асман и именује сећања која су усмерена на скорију прошлост унутар једне генерације и која се односе на сопствена искуства (в. Asman 2011: 51, 52, 64), потврда су да приликом вербализације и текстуализације прошлости постоји снажан утицај „идеолошког видокруга унутар којег текст настаје” (Милосављевић Милић 2018: 15), што даље проузрокује стварње особеног историјско-политичког наратива.

У *Писмима радости и бола* песникињина сећања најдаље сежу до периода Другог светског рата и живота у окупираним Београду, разореном Ваљеву, Бранковини и другим околним селима. У тим записима доминирају редови посвећени сукобу четника и партизана, пожељном једноумљу, забрани говора о Русији, страховитим стрељањима и крвавим обрачунима, али и отпору и жељи да се и ван ратног фронта, у свакодневном делању и књижевном стварању супротстави немачком окупатору. За њих треба рећи да су текстуализована, посредована и удаљена од аутентичног доживљаја рата (в. Вејнџамин 1986: 167), као и да је, у том процесу транспоновања проживљеног и запамћеног у текст, осведочено да у *наративима сећања* (Милосављевић Милић 2018: 15), какав преписка свакако јесте, реч постаје вид друштвеног деловања и снажан медиј дисеминације одређене политичке или идеолошке матрице. Осим што ти редови чине важне материјалне документе националне историје и што су обликовани под социјалистичко-титоистичким ауторитетом, који латентно промовишу, они су подстицајни проучаваоцима стваралаштва Десанке Максимовић, јер ауторка у њима износи аутопоетичке ставове и указује на приповетке, директно инспирисане и мотивисане њеним искуством Другог светског рата, објављене у збирци *Страшна игра* (1954).

Прво сведочење у писмима, које, иако обликовано уметничком речју, носи непобитну документарну вредност за разумевање Другог светског рата на простору Србије, тиче се злочина у селу Рађево. У тексту писма:

У Ваљеву сам се, на пример, нашла кад су Немци у Рађево селу, недалеко пола сата, одакле је била родом моја баба по мајци, у маминој ујчевини, у једном једином дану побиле неколико недораслих младића, наших рођака, једне затекавши на њивама, друге још млађе у кући. Тај страшни догађај сам описала у причи „Ујчевина” из збирке коју, мислим, имаш „Страшна игра”. И приповетка „Расулићева смрт” је уствари истинити догађај – сем онога што је додао стил и поезија (Максимовић 2025: 28).

Бележи се један од облика нацистичког терора тзв. репресалије над цивилима у унутрашњости државе, при чему су жртве били недорасли младићи и деца. Овакви догађаји уклапају се у познату агенду нацистичке окупационе политике у Југославији, која је подразумевала масовна стрељања, колективне казне и застрашивање локалног становништва (в. Tomasevich 2001). Премда Максимовићева артикулише сопствену трауму губитка рођака, њено сведочење има шири значај јер оно демонстрира на који начин се трагедија једне породице прелива на колективно страдање народа и како писац успева да породичну причу о терору и уништавању неборачког становништва уздигне до нивоа универзалног наратива – до тзв. велике приче о целатима и невином страдању жртава.

Део те велике приче је и одломак:

Ми у Београду врло тешко смо поднели прогон и помор наших Јевреја. У њему сам изгубила неколико својих дивних вољених ученица и неколико пријатељских породица са малом децом. Прича „Страшна игра” никла је у те дане. Она ми је у тој збирци понајмилија (Максимовић 2025: 28).

Он, пак, сведочи, о прогону јеврејске заједнице у Београду и уводи дискурс Холокауста у Југославији и стрељања Јевреја 1942. године (Byford 2011). Максимовићева пише Иди Радволиној о губитку ученица и пријатељских породица, чиме њено сећање превазилази личну димензију и постаје глас једног дела београдске интелектуалне средине која је непосредно посматрала уништење читаве заједнице и која је покушавала да својим положајем у друштву и развијеном мрежом контаката помогне јеврејским породицама да избегну смрт и пребегну. У поетичком смислу, овај одломак је парадигматичан у демонстрирању становишта да је „свако књижевно дело и мнемоторп који у већој или мањој мери обликује и имагинира наше колективно сећање и наш колективни идентитет” (Милосављевић Милић 2018: 17). Поврх тога, он у политичком смислу открива и тадашњу климу страха и беспомоћности, али и важност културног памћења у очувању идентитета жртава. Ти и такви Десанкини записи недвосмислено потврђују њену друштвену и идеолошку позицију за време Другог светског рата, бескомпромисно постављање човека изнад било каквих националних, религијских или политичких разлика и подела. Она нескривено осуђује нацистичка и фашистичка деловања на територији Југославије и читаве Европе, дехуманизацију и убијање Јевреја, а потом се

залаже за прекид ратног сукобљавања и мирне преговоре. Како бележи Слободан Ж. Марковић, „устанак и борбе, патње и страдања, посртања и дизања, а изнад свега човекова судбина појачали су њену потребу за ангажованошћу и били извор нових инспирација” (1990: 36). Они су и утицали на њено опредељење и приближавање прогресивним снагама које су након рата настојале да граде ново друштво.

Осим о догађајима од 1939. до 1945. године, песникиња Иди Радвољиној и Олги Кутасовој шаље писма у којима говори о распаду Југославије, ратовима и сукобима који су обележили крај једне велике државе и политичког система. Оно што је јасно из њене кореспонденције јесте да је „баштинила чврста становишта поводом првих политички турбулентних година у Југославији, нарочито током седамдесетих година минулог века, обележених Хрватским пролећем и буђењем дуготрајних тензија између Хрвата и Срба” (Petrović 2025: 355). Како то интерпретира Светлана Шеатовић, „Десанка Максимовић нескривено је предочавала и своје страхове за судбину Југославије и српског народа, те се добро могу уочити и њени ставови о политичким и националним проблемима” (2025: 224). Ти ставови су већма контроверзни јер песникиња пише својим руским пријатељицама о наведеним догађајима са малом временском дистанцом и израженим предосећањем опасности која прети српском народу, занесена и решена да реагује на „чворне моменте у савременој друштвеној збиљи” (Марковић 1990: 34). Наиме, она у доживљавању и записивању „тог новог и помереног збивања око себе” (Марковић 1990: 34) напушта идеју југословенства, за коју се јавно залагала у деценијама по завршетку Другог светског рата, и заузима српску националну парадигму, која брзо у њеним иступањима, а и у писмима, прераста у радикални национализам. Такво опредељење доводи до изрицања неких стереотипа о Хрватима, Словенцима, Албанцима и Бошњацима, те непотврдивих политичко-социолошких генерализација, које врхуне, у најблаже речено, проблематичним ставовима о националном Другоме, ставовима из којих провејава мржња и неразумевање ширег политичког контекста разилажења југословенских народа.

Песникиња национално одређено, у свести и записима Радвољиној и Кутасовој, под утицајем друштва, реконструише и излаже све догађаје и међусобне несугласице које васкрсавају између братских народа Јужних Словена, држећи страну српском народу и осветљавајући га искључиво у контексту жртве:

У последње време смо се много изузбуђивали због Хрвата. Живот је, под притиском њихове мржње, њиховог повампиреног усташтва, био постао несносан. Дошли су били дотле, да је Вјекослав Калџић писао да у Јасеновцу има побијених Хрвата колико и Срба, мада цео свет зна да је тамо вршен геноцид Срба, Јевреја и Цигана, да су напунили они јаме и реке својим лешевима. Сад је нешто боље (Максимовић 2025: 60).

Цитирани одломак јесте снажан пример начина на који сећање и национална траума прерастају у политички дискурс, у којем су појмови попут мржње, повампиреног усташтва, као и призови на историјску симболику Јасеновца, истовремено ангажовани у конституисању колективне жртве и пристрасном разобличавању националног Другог (Dijk 2017).

Овај одломак на својеврстан начин, уз видљиве разлике и модификације, одјекује у појединим Десанкиним позним песмама, за које се због времена настанка и песникањиних аутопоетичких интервјуа и записа, може тврдити да су мотивисане ратним сукобима Срба, Хрвата и других народа током распада Југославије од 1991. до 1995. године, а какве су „Запис о ратовима” и „Ратиште”. Треба приметити да у њима песникања умирује своје националистичке набоје, тежи ка апстраховању родољубивих излива, те Србе више не уздиже на пиједестал невиних жртве, већ пише о томе како су обе стране подједнако чиниле злодела. Градећи реминисцентне песничке слике на српске и хрватске присиле, терор и одмазду, Максимовићева спаја флоралне и фауналне мотиве са мотивима раздора, рата и страдања. Симболима злослутних птица и животиња које умиру на прагу њен лирски субјект најављује сукобе међу људима и неизбежну смрт: „Кад год је било пред ратове, // вране су се по њивама сакупљале // и ноћу гакале злослутно // и пси су пред праговима завијали // и људи људима су претили” (Максимовић 2012: 586). За разлику од преписке, у којој је у другом плану, из ових стихова и других песничких остварења, насталих у приближно сличном периоду, исијава песникањина суштинска, хуманистичка потреба да заштити сваког човека од учешћа у братоубилачким ратним сукобима. Њени стихови, о чему пише Предраг Петровић, „уносе слутњу неких великих а незнатих историјских, националних и појединачних трагедија али у исти мах буде у свести патриотски занос и узбуђење” (2019: 50).

Патриотским узбуђењем, страхом за српски народ који живи на хрватској територији и националистичком ангажованошћу, одишу и друга писма која Десанка упућује својим руским сарадницама и пријатељицама. Она често хиперболисано и не сасвим критички наводи да Словенци и Хрвати отворено мрзе Србе, а посебно говори о положају Срба у Крајини и

траженој српској аутономији на том простору, која би сачувала ћирилицу и друге елементе српског идентитета. Тврди да хрватске власти желе да Србе сведу на грађане другог реда, као и да некадашње усташе у Хрватској имају већа права од Срба, што изазива Србе да се наоружавају и евакуишу жене, децу и старце из угрожених области. Овакви њени наводи одражавају острашћеност, наглашавају моралну супериорност Срба у националној опозицији ми–они, шире наратив о изолованости српског народа и потреби за унутрашњим јединством у времену политичке и егзистенцијалне претње, па самим тим одступају од објективног проматрања.

Изузев националних мука приликом распада Југославије, Десанка Максимовић пише у Русију и о несугласицама на Косову и Метохији, на том простору јужне српске покрајине који „препознаје као место сусрета две традицијски супротстављене нације, српске и албанске, и две вере, православне и муслиманске, при чему инсистира на међусобном уважавању и толеранцији” (Петровић 2023: 67). Наиме, у личном тону писма, представљајући Албанце као антагонистичку и непријатељску групу, она артикулише укоренење идеолошке позиције и колективне наративе који су део ширих етнополитичких тензија касног југословенског друштва. Тај негативни став спрам Албанаца долази до изражаја нарочито у време обележавања великих српских и хришћанских празника:

28. овог месеца славимо 600 година од Косовске битке. 27. ћемо тамо ићи Рада, Драган и ја. Цео народ ће бар духом бити тога дана тамо. Мало сам неспокојна како ће све бити. Желимо да прослава буде врло свечана. Имам утисак као да ћемо Косово за себе сахрањивати тога дана, јер Албанци непрестано чине безакоња, буне, по рударским окнима. Наш храбри и племенити Милошевић сав се предао том косовском крају, чини све могуће напоре да Албанце смири, задовољи, али шта ћеш кад су Словенци, па потом и Хрвати, уз наше, српске, непријатеље (Максимовић 2025: 108).

У овом одломку, у сустицају књижевног сензибилитета и политичко-историјске свести, песникиња наступа у својству сведока и учесника једног од највећих јубилеја српске историје и доноси препознатљиву напетост између свечаног патриотског набоја и сенке историјских и политичких сукоба с краја 20. века. Косово је за њу и симбол и метафора, оно је простор колективне меморије и националне жртве, али и арена актуелних политичких размирица.

Као што је то био случај са тематизацијом сукоба Хрвата и Срба, једнако и када стилизује сукоб између Срба и Албанаца на Косову и

Метохији, можемо уочити да доминантна националистичка идеологија обликује Десанкине ставове, помера их у односу на чињенице, те узрокује да она, осим историјски потврђених датости о албанским недељима на Косову и Метохији, изрекне и проблематичан став о председнику Милошевићу који је предано посвећен решавању тзв. косовског питања. Такође, паралела са наративизацијом српско-хрватских размирица, поред ових националистичких импулса, види се и у корелацији између епистоларног гласа и њене позне поезије. Премда нема директних описа сукоба, у песмама „Пред рударским окном” и „Разговор са Косовом” се из тона и сензибилитета песничких слика наслућује да међуетнички и међурелигијски проблем постоји и да сународници нису у добрим односима. Стога се егзалтиран тон из писама у стиховима изнова стишава, а неисквареној дечијој свести лирског субјекта, која не види проблем у националним и верским дистинкцијама, која једино разликује добро од зла, поверавају се поруке вере у будућност помирења: „Говори ми као ученику // учитељ стари: // Реци шта то мари // што сам ја Албанац // а ти Српкиња, // шта то мари!” (Максимовић 2012: 639). Кроз поетску стилизацију међунационалних напетости ауторка супротставља суровој стварности визију света у којем људска блискост и моралне вредности превазилазе етничке и верске поделе, чиме уноси снажан етички тон у културни и историјски контекст свог дела. Њен лирски субјект, као посредник идеје да истинско помирење није плод политичких договора него исконске свести која разликује само добро од зла, обогаћује српску књижевност и културу сећања снажном поруком трајне актуелности.

4. Закључна разматрања

Закључно, *Писма радости и бола* Десанке Максимовић представљају драгоцену синтезу интимног и колективног наратива, где се афективно искуство прожима са историјским памћењем, градећи вишеслојни текстуални простор у којем се сустичу лична сведочанства, културне матрице и политички контекст. Унутар ових писама, афекти и емоције, било да је реч о љубави, радости, страху, губитку или нади, стилизоване су као динамички процеси који обликују како субјективни свет ауторке, тако и њено схватање националне и културне стварности. Управо та интерференција приватног и јавног дискурса чини да ова писма превазиђу статус интимне преписке и стекну вредност литерарног и историјског документа.

Посебно је значајно то што писма чувају аутентичну афективну перспективу Десанке Максимовић, која омогућава готово натуралистички обликован увид у реакције на емотивне губитке, страхове и животне изазове, али и на препознатљиву Десанкину емпатију и ведрину. Емоционални регистар писама обухвата широк спектар афеката и емоција, почев од топлине и нежности према ближњима, преко болне свести о пролазности и смрти вољених, до узвишене наде у опстанак духовних и културних српских вредности. Та сложеност осећања у тесној је вези са наративним стратегијама које ауторка користи, наративном медијацијом, аналепсом, метаафективним рефлексијама, преласком са наративизације успомена на историјске реминисценције, спајањем лирских интонација са документарним белешкама, као и честом употребом флоралних и фауналних симбола-посредника афеката. Оваква структура омогућава да се писмо интерпретира као медијум афеката, те да се проучава како се интимни доживљаји транспонују у културни контекст, у којем се индивидуално искуство стапа са колективним сећањем и памћењем. Истовремено, тематизација историјско-политичких догађаја, какви су Други светски рат, Холокауст у Србији, распад Југославије, положај Срба у Хрватској и на Косову и Метохији, показује да преписка може функционисати као хроника времена, чувајући сведочанства која су истовремено и персонална и национална.

Иако досадашња анализа открива бројне слојеве значења, посибилитети будућих истраживања остају отворени. Стога се може приметити да *Писма радости и бола* нису само прилог сећањима на један живот и један стваралачки дух, него и поливалентни текст у којем се интимност претаче у документ времена, а афективна аутентичност постаје носилац културне меморије. Потоња истраживања, уз примену неких других савремених теоријских оквира и упоредних студија, сигурно ће продубити наше увиде у начин на који Десанка Максимовић, али и било који други појединац, кроз писану реч артикулише и трансформише своје афективно и историјско искуство.

Литература

- Бјелановић, Н. (2022). *Наративни сентименти*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Максимовић, Д. (2012). *Целокупна дела том 3*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”; ЈП Службени гласник; Завод за уџбенике.
- Максимовић, Д. (2025). *Писма радости и бола*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”.

- Марковић, С. Ж. (1990). *Поезија Десанке Максимовић*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милосављевић Милић, С. (2018). Студије сећања – нова методолошка парадигма двадесет и првог века. *Србистика данас III, 3*. Бања Лука, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 9–20.
- Петровић, М. (2023). Слика Косова у поезији Десанке Максимовић. *Доминанты сербской культуры 4*. Москва: Макс Пресс, 64–77.
- Петровић, П. (2019). О поезији и памћењу: позна лирика Десанке Максимовић. *Књижевност и језик, LXVI/1*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 47–56.
- Шеатовић, С. (2025). Поговор. Писма Десанке Максимовић руским преводиоцима Иди Радвољиној и Олги Кутасовој 1957–1993. *Писма радости и бола*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“.
- Altman, J. G. (1982). *Epistolarity: Approaches to a Form*. Ohio: Ohio State University Press.
- Asman, J. (2011). *Kultura pamćenja*. Београд: Prosveta.
- Barton, D. & Hall, N. (2000). *Letter Writing as a Social Practice (Studies in Written Language and Literacy)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Baston, G. (2005). *Poetika prostora*. Čačak: Gradac.
- Benjamin, V. (1986). *Estetički ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brennan, T. (2004). *The transmission of Affect*. London: Cornell University Press.
- Byford, J. (2011). *Picturing Genocide in the Independent State of Croatia: Atrocity Images and the Contested Memory of the Second World War in the Balkans*. London: Bloomsbury.
- Dijk, T. V. (2017). *Discourse and Power*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Frijda, N. (1986). *The Emotions*. Cambridge and Paris: Cambridge University Press and Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- From, E. (2017). *Umeće ljubavi*. Београд: Vulkan izdavaštvo.
- Massumi, B. (1995). The Autonomy of Affect. *Cultural Critique, No. 31, The Politics of Systems and Environments, part II*. Minnesota: University of Minnesota Press, 83–109.
- Massumi, B. (2002). *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*. Durham–London: Duke University Press.
- Neumann, B. (2008). The Literary Representation of Memory. *Cultural Memory Studies*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 333–345.
- Panskepp, J. (2000). Emotion as Natural Kinds within the Mammalian Brain. *Handbook of Emotions*. New York: Guilford Press, 137–156.
- Petrović, M. (2025). Preserving Serbian Historical and Literary Heritage: Uncovering Historical and Poetic Dimensions in Desanka Maksimović's Letters to Russian Translators. *Disciplina variabilis doctoral and postdoctoral conference proceedings*. Sofia: University of Library Studies and Technologies, 350–361.

Rawlins, W. (2009). *The compass of friendship: Narratives, identities, and dialogues*. Thousand Oaks: Sage.

EPISTOLARY MEMORIES OF DESANKA MAKSIMOVIĆ: BETWEEN EMOTIONAL NARRATIVE AND THE CULTURE OF HISTORICAL MEMORY

MAŠA PETROVIĆ, INSTITUTE FOR SERBIAN CULTURE PRIŠTINA –
LEPOSAVIĆ, REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The aim of this paper is, through an analytical–synthetic approach to the text and an interpretation of the content of Desanka Maksimović’s letters addressed to her Russian translators, Ida Radvolina and Olga Kutasova, to show how these letters simultaneously serve as both a testimony of her personal life and an artifact of historical memory covering the period from 1939 to 1992. Therefore, the first section of the paper is marked by an affective approach to the text, analyzing the ways in which the poet writes about her feelings, with the intention of demonstrating that personal memories became a part of broader cultural remembrance. Since Desanka’s letters also represent a significant contribution to history, politics, and the culture of memory, the second section focuses on her recollections of the Second World War, as well as on her reflections concerning the relations between the Serbian and Croatian peoples and the status of Kosovo and Metohija. This part of the paper emphasizes that epistolary testimonies serve as a space for articulating traumatic historical events, ideological upheavals, and national issues, while their author actively participates in shaping the culture of remembrance and collective identity.

Keywords: literary correspondence, Desanka Maksimović, personal memories, historical testimonies, culture of memory, analytical-synthetic approach, affective approach

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

Електронско издање
<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2026/978-86-6065-927-1>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3:81(082)

ЈЕЗИК и друштвене науке у контакту: култура сећања [Електронски извор] : тематски зборник / [уреднице Нина Илић, Кристина Пејковић, Маја Босанац]. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2026

Начин приступа (URL): <https://doi.org/10.5281/zenodo.18832061>. - Опис заснован на стању на дан 10.3.2026. - Насл. са насловног екрана. - Радови на срп. (ћир. и лат.) и енгл. језику. - Стр. 7-8: Предговор / Уредништво. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. или срп. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6065-972-1

а) Друштвене науке - Језик - Зборници б) Култура сећања - Зборници

COBISS.SR-ID 189026825